

TURKISTON O'LKASIDA JADIDCHILIK HARAKATI

Yuldasheva Munisa Badi'evna

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti,

tarix yo'nalishi 22-04 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiston o'lkasida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo'lgan jadidchilik harakati o'rganiladi. Ushbu harakatning maqsadlari, ijtimoiy va madaniy ta'sirini ochib berish maqsad qilingan. Maqolada jadidchilikning asosiy tamoyillari, uning yetakchilari va natijalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, islohot, ta'lim tizimi, madaniy uyg'onish, Turkiston.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitda edi. Rus imperiyasi tarkibiga kirgan bu hududda xalqning madaniy va iqtisodiy hayoti past darajada qolgan edi. Shu davrda jadidchilik harakati paydo bo'ldi. Jadidlar zamonaviy ta'lim tizimi, matbuot va madaniy rivojlanish orqali jamiyatni uyg'otishni maqsad qilgan islohotchilar edi.

Jadidchilik harakati bo'yicha tadqiqotlar ko'plab tarixchilar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, A. Fitrat va M. Behbudiy asarlari bu harakatning nazariy asoslarini ochib beradi. Shuningdek, Rossiya imperiyasi arxivlaridan olingan hujjatlar jadidlarning faoliyati va islohotlari haqida batafsil ma'lumot beradi. O. Madrahimov va S. Norkulov tadqiqotlarida jadidlarning ta'lim tizimini isloh qilish borasidagi tashabbuslari chuqur o'rganilgan.

Ushbu maqolada tarixiy tahlil va qiyosiy metodlar qo'llanildi. Arxiv hujjatlari va jadidlar tomonidan yozilgan asarlar tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy ilmiy manbalar asosida jadidchilik harakatining ijtimoiy va siyosiy ta'sirini baholashga urinish qilindi.

Jadidlar harakati Turkiston o'lkasida tasodifan shakllanib qolgan harakat bo'lmay, balki chuqur asoslarga ega, tarixiy ildizlardan oziqlangan holda vujudga

keldi, shakllandi va kuchli ijtimoiy, siyosiy va amaliy mohiyatga ega bo'lgan harakatga aylandi. Bu harakat bir tomondan islom dinining asoslariga, uning ma'rifatparvarlik g'oyalariga, ikkinchi tomondan ilg'or ilm-fan yutuqlariga tayanishni, milliy qadriyat va o'zlikni saqlab qolgan holda zamon kishisini tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib olgan edi. Bu harakatni yuzaga keltirgan yana bir omil Chor hukumati amaldorlarining Rossiyadagi musulmonlarga bepisandlik qilishi va musulmon aholini oyoq uchida ko'rsatishi va buning natijasida mahalliy musulmon qatlamida paydo bo'lgan xo'rlik hissi edi.

Garchi chor ma'murlari musulmonlar yashaydigan hududlarda qanday yaxshi narsalarni joriy qilgan bo'lsalar, bu gimnaziyalarning ochilishi bo'ladimi, zavod va fabrikalarning qurilishimi, bularning barchasini ular eng avvalo o'zlarining manfaatlari uchun amalga oshirdi. Qurol va quvvat nuqtayi nazaridan ojiz bo'lgan mahalliy xalq orasidan maydonga chiqqan bir guruh taraqqiyparvarlar mustamlaka va xo'rlik balosidan xalqni qutqarish uchun jadidlar harakatiga asos soldi.

Turkistondagi jadidlar harakatining rivojlanishi ham silliq kechgani yo'q. Bu yerda ham Buxoroda bo'lgani kabi jadid-qadim munozaralari, ikki qatlamning o'zaro tushunmasligi kabi muhit hukmron edi. "Sadoyi Turkiston" gazetasining 1914-yil 23-may kungi sonida chop etilgan "Jadid va qadim nedur?" maqolasi so'zimizga isbot bo'la oladi. Maqola muallifi Abdulloh Shoshiy jadid va qadim kalimalarida hech qanday gunoh yo'qligini ta'kidlab, balki haqiqiy gunoh "rasmiy qabihchamiz ila odati shar'iiyadadir", deydi [1:2]. Shu boisdan ham o'zaro ixtiloflarni tugatib, ikki tomon ham bir-birini eng avvalo tushunib olishlari lozimdir. Shuningdek, muallif musulmonlarning ikkinchi manbasi bo'lmish hadisdan "Binobarin Hazrati Imom Rabboniyni mujaddidi soniy derlar. Yani sanoyi hijriyaning ikkinchi minggida dinni jadid qilg'uvchi, rivojlantirguvchi va nusrat yuborguvchi deyiladir va ham hadisda kelibdurki, "Alloh taolo hazrati yuborur va paydo qilur bu ummat marhamatining nafi uchun va dini islomning rivoji va taraqqiysi uchun har yuz yil boshida mujaddid yuboradur", misolini

keltirib, ilohiy mohiyat va dinning o'zi jadidlikni ya'ni islohotchilikni talab qilishini yozadi.

Turkistondagi jadidlar harakatining rivojlanishiga G'ozii Yunus ham o'zining salmoqli hissasini qo'shdi. U ham taraqqiyparvarlar bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Obidjon Mahmudov va boshqa shu kabi insonlarning maslak va maqsadlari yo'lida xizmat qildi. U bir tomondan turli xil bid'at va xurofotlarga chirmashib ketgan islomni pok va musaffo holatga keltirish lozimligini ta'kidlasa, boshqa tomondan xalqni yangi usul maktablarida o'qishga targ'ib etdi. G'ozii Yunus ham aksariyat ziyolilar kabi eski usul maktablari o'z umrini o'tab bo'lganini, undan endi hech qanday foyda yo'qligini aksincha qaytaga zarar keltirishini ta'kidladi. Jumladan, u o'zining "Eski maktablar haqida" nomli she'rida shunday yozadi:

Ko'z oching Turon eli, biz ilmsiz pomolmiz,
Ish agar bu yo'lda ketsa ne bo'lur ahvolimiz.
Yangi maktablar ochildi bizga lozimdur o'qish
Ilm olsaq yaxshi bo'lg'ay bizning hama af'olimiz.
Eski maktab orqasida bo'ldi Turkiston harob
Ilmsizlik orasida bitguvsi islomimiz. [2:3]

G'ozii Yunus ongli musulmon sifatida islom dinining mintaqa hayotida tutgan o'rnini chuqur anglagan. U bu dinning eng yetuk vakillari bo'lmish ulamolarga murojaat qilib, ulardan Turkiston xalqlarini uyg'otishni, jaholatdan ma'rifatga yo'naltirishni, turli xil fitna va fasodlarni tugatishni so'ragan. G'ozii Yunus ularning asl vazifasi firqalarga bo'linib olib janjallashishda emas, balki millat va xalqni ma'rifatli qilishda ekanini ta'kidlagan.

Jumladan, G'ozii Yunus o'zining "Al-Ulamo varasatul anbiyo" (Ulamolar payg'ambarlarning me'rosxo'ridir) nomli maqolasida: "Islom dinining qabulina musharraf bo'lg'on va islomiyat tarbiya ila tarbiyalanmish har bir musulmon yuqoridagi hadisi sharifni janob sayyidil-a'zam va rasuli karimimizning qavli sharifi bo'lg'oniya'ga inonmishlar. Demakki, bir pok musulmon ulamo laqabi va a'losig'a yetushkan vaqtida anbiyo sifatlari ila mutassif bo'lib va anbiyolarning

o‘z millatlariga fidokorona xizmatlarida sabot etganlari kabi vorisliqga yetushkanlari uchun din va millatlariga fidokorona xizmatlar ila isbot huquq etsalar vorisi anbiyo bo‘lurlar. Ulamo laqabi va a’losig‘a yetushkan zoti kiromning vorisi anbiyo bo‘ldiqlarida hech bir musulmonning shubhaga tushurajak yer yo‘qdir. Nabiylar har birlari shaxs vohid bo‘ldiqlari holda sabot va matonatlarining soyasida o‘z qavmlarini ruhoniylatga da’vatlari ila barobar madaniyatga targ‘iblari soyasida o‘z qavmlarini boshqa qavmlarga qiyos qabul etilmas darajada yuqori ko‘tarmishdir” [3:1], deb yozadi.

Jadidchilik harakati Turkiston xalqlari orasida ijobiy o‘zgarishlarni boshlab berdi. Biroq, ularning faoliyati mustamlakachi hukumat tomonidan to‘sqinlikka uchradi. Bundan tashqari, harakatning o‘z ichida ham bir qancha fikriy qarama-qarshiliklar mavjud edi. Shunday bo‘lsa-da, jadidchilik Turkiston tarixida milliy uyg‘onishning ilk qadami sifatida qabul qilinadi.

Xulosa

Jadidchilik harakati o‘z davrida Turkiston xalqining madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Zamonaviy ta’lim tizimining shakllanishi va milliy matbuotning rivojlanishi jadidlarning eng muhim yutuqlaridan biridir. Bugungi kunda jadidchilik merosini o‘rganish va uni yoshlarga yetkazish orqali milliy o‘zlikni mustahkamlash mumkin.

1. Jadidchilik harakati bo‘yicha maxsus ilmiy markazlar tashkil etish.
2. Yangi usuldagi maktablar va jadidlar faoliyati haqidagi materiallarni o‘quv dasturlariga kiritish.
3. Jadidlar yozgan asarlarni nashr qilib, keng ommaga yetkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI.

1. Abdulloh ash-Shoshiy. Jadid va qadim nedur? // Sadoyi Turkiston. –1914-yil 23-may. –№ 12.
2. G‘ozi Yunus. Eski maktabalar haqida // Ishtirokiyun. –1919-yil 25-iyun. –№ 129.
3. Al-Ulamo varasatul-anbiyo // Turon. –1917-yil 6-sentabr. –№ 2.

4. G‘ozi Yunus. Madrasalarimizda islohot // Turkiston. –1923-yil 6-fevral. – № 57.
5. G‘ozi Yunus. Maslak va maqsad // Ishchilar dunyosi. –1918-yil 4-yanvar. –№ 1.
6. Bahrom Irzayev. Turkiston jadidlarining ko‘mak tashkiloti. –T.: Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi. 2016.
7. Ko‘makning javobi. // Turkiston. – 1923-yil 29-iyul. –№ 163.
8. Baroqxon talabasi. Sharaflik ko‘mak // Turksiton. 1922-yil 22-iyul. –№ 200.
9. G‘. O‘qig‘uvchi talabalarga ko‘mak berish lozim // Turkiston. 1922-yil 6-sentabr. –№ 216.